

УДК 37.015.2:371.383

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/51-85>**Лариса КОСТЕНКО,***orcid.org/0000-0003-2930-7404*

доктор педагогічних наук, доцент,

старший викладач кафедри педагогіки та менеджменту освіти

Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

(Кропивницький, Україна) *shkoda44@ukr.net***Тетяна ОКОЛЬНИЧА,***orcid.org/000-0003-3740-2495*

доктор педагогічних наук, професор,

доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти

Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

(Кропивницький, Україна) *t.vladimirovna.75@ukr.net*

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ ЗАКЛАДІВ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В ПОЗАНАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В ХЕРСОНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

У статті розкрито основи естетичного виховання учнів та досвід організації викладання предметів естетичного циклу у закладах середньої освіти Херсонської губернії в другій половині XIX – на початку XX століття. У II половині XIX століття одним із гострих питань стала перебудова школи, загалом системи освіти. Одним із таких питань було естетичне виховання та підняття культурного рівня молодого покоління. Перебудова освітнього процесу в закладах середньої освіти (училища, гімназії, ліцеї), пристосування його до потреб суспільства, сприяла виділенню освітнього компонента естетичного виховання.

У публікації встановлено, що для поглибленого вивчення предметів естетичного циклу пропонувалося залучення учнів до художньої самодіяльності, яка передбачала позакласні й позашкільні заняття різними видами мистецтва: музикою, співом, хореографією, образотворчим, театральним мистецтвом. Художня самодіяльність спрямовувалась на естетичне виховання учнівської молоді, розвиток їхніх творчих здібностей та художнього смаку, формування основи самоосвіти та самовиховання. У педагогічній практиці використовувались індивідуальних та групових форми, що дало змогу формування певних традицій в освітніх закладах.

Звертається увага на розвиток позашкільних установ, діяльність яких спрямовувалась на розвиток культури. Основними предметами викладання в таких установах були музика, малювання, танці, театральні дійства.

Визначаючи динаміку розвитку позаурочних предметів художньо-естетичного циклу протягом другої половини XIX – початку XX століття, авторами зазначено, що вони були невід'ємною складовою частиною повноцінної середньої освіти. Незважаючи на нерівномірний розподіл та різницю між жіночою та чоловічою освітою, предмети зазначеного циклу були окремим показником якості освіти, що мала естетичну спрямованість. Встановлено, що не дивлячись на незацікавленість уряду в змінах системи освіти, слабе методичне забезпечення предметів художньо-естетичного циклу, вони все ж виконували свої завдання: культурно збагачували та розвивали учнівську молодь; впливали на культурний розвиток населення регіону.

Автори приходять до висновку, що сформована в досліджуваній період система естетичного виховання передбачала певну організацію освітнього процесу: учень мав змогу безпосередньо спілкуватися з прекрасним; збагачувався новими естетичними враженнями і знаннями; виховувалась чутливість до прекрасного в житті, природі, мистецтві. Реалізація цих завдань здійснювалася в процесі вивчення основ наук, у позакласній та позашкільній роботі, в сім'ї, шляхом самовиховання.

Ключові слова: естетичне виховання, заклад середньої освіти, позанавчальна діяльність, позакласні й позашкільні заняття, позашкільні установи, Херсонська губернія.

Larysa KOSTENKO,

orcid.org/0000-0003-2930-7404

Doctor of Pedagogical Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Pedagogy and Education Management

Central Ukrainian State Pedagogical University named after V. Vinnichenko

(Kropyvnytskyi, Ukraine) shkoda44@ukr.net

Tetyana OKOLNYCHA,

orcid.org/000-0003-3740-2495

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Associate Professor at the Department of Pedagogy and Education Management Central Ukrainian State

Pedagogical University, named after V. Vinnichenko

(Kropyvnytskyi, Ukraine) t.vladimirovna.75@ukr.net

AESTHETIC EDUCATION OF STUDENTS OF SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS IN EXTRACURRICULAR ACTIVITIES IN KHERSON GUBERNIYA (SECOND HALF OF XIX – EARLY XXI)

The article reveals the basics of aesthetic education of students and the experience of organizing the teaching of aesthetic cycle subjects at secondary schools of Kherson guberniya in the second half of the XIX - early XX century.

The publication states that for in-depth study of the subjects of the aesthetic cycle, it was proposed to involve students in amateur art, which included extracurricular and out-of-school activities in various arts: music, singing, choreography, fine arts, theater. Attention is paid to the development of out-of-school institutions, the activities of which were aimed at the development of culture. The main subjects of teaching at such institutions were music, drawing, dance, theater.

Determining the dynamics of the development of extracurricular subjects of the artistic and aesthetic cycle during the second half of the XIX - early XX century, the authors note that they were an integral part of full secondary education. Despite the disproportion and difference between women's and men's education, they were a separate indicator of quality education, which had an aesthetic focus.

The authors come to the conclusion that the system of aesthetic education, formed in the period under study, provided for certain organization of the educational process: it was possible for a student to get directly in touch with beauty; to be enriched with new aesthetic impressions and knowledge; sensitivity to beauty in life, nature, art was brought up. Implementation of these tasks was carried out in the process of studying the basics of science, in extracurricular and out-of-school activities, in the family, through self-education.

Key words: *aesthetic education, secondary education institution, extracurricular activities, extracurricular and out-of-school activities, out-of-school institutions, Kherson guberniya.*

Постановка проблеми. Серед пріоритетних завдань реформування системи освіти, що передбачає гуманізацію та гуманітаризацію навчання, особлива увага акцентується на необхідності інтеграції України до європейської спільноти з орієнтацією на фундаментальні цінності загальноосвітньої культури. Потреба підвищення рівня культурного, духовного розвитку дітей та юнацтва висуває нові завдання естетичного виховання.

Значний потенціал для розв'язання означених проблем має досвід естетичного виховання попередніх років, що є цінним джерелом для пошуку нових підходів до вдосконалення освітнього процесу. Об'єктивний історико-педагогічний аналіз організації естетичного виховання в закладах середньої освіти в позанавчальній діяльності, теоретичне узагальнення та творче використання педагогічних ідей минулого з урахуванням сучасних вимог і можливостей держави, дають змогу якісно оновити й удосконалити зміст естетичного виховання.

Звернення до найкращих надбань української педагогічної думки минулого, досвід естетичного виховання у середніх закладах освіти окреслює ряд проблем, які вимагають науково-теоретичного та практичного вирішення.

У зв'язку з цим виникає потреба аналізу актуальних питань історичного минулого українського шкільництва у другій половині XIX – на початку XX століття у процесі реорганізації національної системи освіти та наближення її до європейських стандартів. Поширення наукової проблематики й тісно з нею пов'язані джерелознавчі дослідження, сприяють розвитку сучасної історичної науки, тому дослідження історії освіти регіонів стають важливим компонентом педагогічної науки в цілому.

Регіональні історико-педагогічні дослідження набувають особливої актуальності та значущості у зв'язку з гострою потребою у виробленні нових підходів до дослідження проблем виховання. Окрім того, дослідження питань історії культури в цілому, вважаємо важливим і необхідним також

і в плані об'єктивно існуючих особливостей окремих регіонів, які відрізняються специфікою соціально-педагогічного, економічного і культурного розвитку, серед яких чільне місце посідає й Херсонська губернія.

Таким чином, виокремлення етнорегіонального аспекту в естетичному вихованні учнів у Херсонській губернії у другій половині XIX – на початку XX століття є важливим.

Аналіз досліджень. Результати аналізу історичної, педагогічної, мистецтвознавчої літератури свідчать, що проблемі розвитку середньої освіти та естетичного виховання в Україні присвячено значну кількість праць. Зокрема, проблему становлення та розвитку національної школи України розглядали М. Левківський, В. Майборода, В. Ступак, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко, М. Євтух, В. Щербаківський та інші. Історію розвитку естетичного виховання у системі середньої та вищої освіти України вивчали Є. Аблаєв, Р. Баланов, О. Грива, Є. Дідіон, І. Зарудня, С. Мельничук, В. Палій, А. Форостян та інші. Дослідники історії культури та освіти Херсонської губернії В. Федяєва, Н. Шушляннікова, В. Щербина та інші окреслюють особливості культурного розвитку Херсонської губернії XIX – початку XX століття. Водночас можна стверджувати, що проблема естетичного виховання у Херсонській губернії поки що не стала предметом спеціального дослідження.

Мета статті – розкрити основи естетичного виховання учнів та досвід організації викладання предметів естетичного циклу у закладах середньої освіти Херсонської губернії в другій половині XIX – на початку XX століття.

Виклад основного матеріалу. У II половині XIX століття одним із гострих питань стала перебудова школи, загалом системи освіти. Одним із таких питань було естетичне виховання та підняття культурного рівня молодого покоління.

Перебудова освітнього процесу в закладах середньої освіти (училища, гімназії, ліцеї), пристосування його до потреб суспільства, сприяла виділенню освітнього компоненту естетичного виховання. Починають закладатися основи естетичної освіти, учні отримали можливість продовжувати естетичну освіту на різних ступенях навчання, спираючись на предмети художньо-естетичного циклу (малювання, музику, інтегрований курс історії витончених мистецтв). Статевий розподіл та неузгодженість в навчальних програмах означених дисциплін, зумовили особливості викладання предметів естетичного циклу в жіночих та чоловічих закладах освіти..

Для поглибленого вивчення предметів естетичного циклу Статутами 1864, 1901, 1914 років пропонувалося залучення учнів до художньої самодіяльності, яка передбачала позакласні й позашкільні заняття різними видами мистецтва (музикою, співом, хореографією, образотворчим, театральним мистецтвом).

Художня самодіяльність спрямовувалась на естетичне виховання учнівської молоді, розвиток їхніх творчих здібностей та художнього смаку, формування основи самоосвіти та самовиховання. Учням чоловічих гімназій Херсонської губернії пропонувалося невеликий курс малювання продовжити на заняттях у позашкільний час, або відвідувати спеціалізовані курси (Отчёты Херсонской мужской гимназии, 1892: 2), на яких вони знайомились з технікою та методикою малювання олією, гуашшю, а також з іншими видами образотворчого мистецтва, що, у свою чергу, сприяло подальшому розвитку здібностей учнів та їх залученню до професійної діяльності.

Особливе місце в позанавчальній діяльності учнів займали заняття музикою та співами, метою яких було розкриття талантів учнів, залучення їх до творчої діяльності. Ці предмети виносились для поглибленого вивчення на додатковий час. У педагогічній практиці використовувались індивідуальних та групових форми, що дало змогу формування певних хорових традицій в освітніх закладах.

Майже кожна гімназія Херсонської губернії мала свій хор, учасників якого запрошували на урочисті збори, зустрічі, присвячені тій чи тій знаменній даті. У другій половині XIX – початку XX століття хор закладу середньої освіти посідав особливе місце в житті кожного міста. Так, наприклад, хор I-ї Херсонської чоловічої гімназії неодноразово запрошувався на урочисте відкриття засідання зборів Херсонської губернії, хор чоловічої Єлисаветградської гімназії – на відкриття засідання зборів Єлисаветградської губернії (Отчёты Херсонской мужской гимназии, 1892: 5).

Окрім хорових співів, у закладах середньої освіти викладались й інші предмети музичного напрямку – сольні співи та гра на музичних інструментах. Викладачами були учителі музики, або запрошені майстри та викладачі музичних училищ. Вони проводили індивідуальні заняття з дітьми, які мали схильність та талант до вивчення музичних дисциплін (Обзор Херсонской губернии, 1892: 57). Ці предмети також виносились на позашкільні або пансіонні заняття.

Заняття вокалом у жіночих та чоловічих гімназіях майже не відрізнялося, на відмінну від

навчання гри на різних музичних інструментах, яке мало суттєву специфіку. Якщо у жіночих закладах освіти переважали уроки гри на фортепіано, віолончелі, скрипці тощо, то у чоловічих гімназіях перевага надавалась гітарі, фортепіано та духовим музичним інструментам.

Ще одним шкільним предметом, який здійснював естетичне виховання учнів були танці. На жаль, прямих доказів викладання танців у закладах середньої освіти регіону нами не знайдено. Заняття танцями було винесено на позашкільний час, отже ми можемо лише опосередковано припустити їх вивчення. Цей предмет викладався не в усіх закладах середньої освіти. Також була незначна кількість кваліфікованих кадрів, які б могли створити певні розробки. Здебільшого викладанням танців займались іноземці, що значно гальмувало процес розвитку танців.

Розподіл середньої освіти на чоловічу та жіночу вносив певні відмінності у правила та програми викладання танців. У чоловічих гімназіях заняття танцями було одним із засобів фізичного виховання. Для дівчат заняття танцями проходили систематично. Фізичні вправи для гармонійного розвитку організму замінювались танцями, котрі надавали гнучкість і легкість рухам жінки.

Обов'язковим засобом під час викладання танців у закладах середньої освіти були правила етикету. Особа увага у навчанні танцям чоловіків приділялась поклонам, жінок – реверансам, які виконувались стоячи, під час ходіння або сидячи. Поклони та реверанси слугували виявом “почуттів дружби і поваги до тієї чи іншої людини” (Обзор Херсонской губернии, 1892: 316).

Поряд з названими предметами художньо-естетичного циклу в гімназіях Херсонської губернії, що виносились у позакласний час, був дитячий театр та літературно-музичні вечори. Ці заходи не були масовими. Участь у дитячому театрі та літературно-музичному вечорі брали участь лише обдаровані учні.

Особлива увага приділялась постановці дитячої п'єси. Вона не повинна була містити любовних та аморальних сцен, мати легкий комедійний характер. Якщо для постановки на сцені обиралися драма, то вона мала бути легкою – не маючи між собою внутрішніх, зв'язаних сцен (Обзор Херсонской губернии, 1892: 238).

У другій половині XIX століття проведення розважальних заходів залежало від попечителя навчального округу. В умовах жорсткої цензури для постановки дитячого спектаклю мав бути дозвіл попечителя навчального округу, який міг заборонити постановку за її невідповідність вимогам.

У 1897 році, завдяки активній діяльності прогресивних педагогів, Міністерство народної освіти видало циркуляр із рекомендацією всім освітнім закладам організовувати літературно-музичні вечори (Народное образование в Херсонской губернии, 1897). Такі вечори стали однією з форм естетичного виховання й організації духовно збагаченого дозвілля учнів, залучення їх до цінностей світової художньої культури.

Протягом навчального року кожна гімназія Херсонської губернії влаштовувала два-три літературно-музичних вечори. На таких вечорах виступали хор і оркестр, солісти, читці, розігрувались сценки тощо (Обзор Херсонской губернии, 1892).

Наприкінці XIX століття художньо-естетичне життя в гімназіях Херсонської губернії набуло просвітницького і меценатського характеру. Гімназисти спільно з професійними виконавцями почали влаштовувати вечори. Кошти від таких вечорів надходили на добродійну діяльність, для малозабезпечених верств населення. Це почало привертати численних відвідувачів, як унаслідок різноманітності програми, так і з причини високої якості виконання, про що писала газета “Юг” у 1896 році (Народное образование в Херсонской губернии, 1896).

Аналіз програм літературно-музичних вечорів дав можливість зробити узагальнення: репертуар виступів ґрунтувався на творах зарубіжних та російських сучасних авторів, українські літературні та музичні твори з'являлися епізодично. Для програм була характерна жанрова різноманітність: у музиці від хорових співів до вокальних, у літературі – від віршів і прози до комплексного використання музики і декламації.

Аналіз програм учнівських виступів дав змогу виявити: широкий репертуарний діапазон, високий рівень виконавської майстерності, розвиток естетичного смаку.

Отже, проведення літературно-музичних вечорів:

– збагатило форми художньо-естетичного виховання;

– дало можливість використовувати предмети художньо-естетичного циклу в повному обсязі й взаємодії між собою;

– збагатило культурний рівень учнів гімназії.

Визначаючи динаміку розвитку позаурочних предметів художньо-естетичного циклу протягом другої половини XIX – початку XX століття зазначимо, що вони були невід'ємною складовою частиною повноцінної середньої освіти. Незважаючи на нерівномірний розподіл та різницю між жіночою та чоловічою освітою, вони були окремим показником якісної освіти, що мала естетичну спрямованість.

Впровадження в позашкільний час таких масових заходів, як дитячий театр та літературно-музичні вечори сприяло інтеграції предметів художньо-естетичного циклу, збагачувало естетичні смаки учнів, залучало їх до художньої самодіяльності.

Як стверджує дослідник А. Форостян «...на естетизації навчальної та позанавчальної діяльності негативно позначилась відсутність єдиних навчальних програм з цих предметів, хоча наприкінці XIX – на початку XX століття спостерігалася тенденція до зацікавленості викладанням предметів естетичного циклу серед провідних педагогічних кіл. Однак бажання Міністерства народної освіти зберегти існуючу освітню систему призвело до непорозуміння, що вплинуло згодом на частку цих дисциплін естетичного спрямування у загальному змісті освіти» (А. Форостян, 2005: 31).

Не дивлячись на незацікавленість уряду в змінах системи освіти, слабе методичне забезпечення предметів художньо-естетичного циклу, вони все ж виконували свої завдання:

- культурно збагачували та розвивали учнівську молодь;
- впливали на культурний розвиток населення регіону.

У другій половині XIX століття активізувалося концертне, театральне, художнє життя провінції, що вплинуло на культурний розвиток населення Херсонської губернії. Нововведення та інновації торкнулися й культурного життя середньої школи. У результаті цього було забезпечено умови для розвитку професійної освіти і здобуття професійних знань та навичок для викладання предметів художньо-естетичного циклу, що вплинуло на рівень естетичного виховання у закладах середньої освіти.

З другої половини XIX століття у місті Херсоні було відкрито “Товариство любителів витончених мистецтв”, яке сприяло влаштуванню виставки картин художників І. Айвазовського, М. Скадовського, М. Кузнецова та інших (Історія міст і сіл України, 1972; 214), проведенню екскурсії для учнів закладів середньої освіти міста, що сприяло підвищенню їх естетичної освіти.

В губернії існували гуртки драматичного мистецтва, куди входили любителі драми: чиновники, вчителі, лікарі тощо (не входили нижчі прошарки населення). Наприклад, у 1874 році в м. Херсоні почав свою режисерську діяльність М. Кропивницький, який поставив п'єсу І. Котляревського “Наталка Полтавка” (Вопросы народного образования в Херсонском уездном земстве, 1875).

У кінці XIX століття відбувалися зміни в духовному житті міст Херсонської губернії. Предмети

художньо-естетичного спрямування виносились за межі закладів середньої освіти з метою поглибленого їх вивчення та набуття професійних умінь і навичок.

У кінці XIX століття значно покращилося і театральне життя: відкривалися театри, спеціально пристосовані приміщення для публічних виступів. У м. Херсоні, на зібрані спільнотою кошти в 1889 році було побудовано театр (Обзор Херсонской губернии, 1892: 234).

У кінці XIX – на початку XX століття відбулися певні зміни в суспільно-культурному житті. Цей час ознаменувався реорганізацією різних шкіл при товариствах в училища, які спрямовувалися на професійну освіту. Це, з одного боку, підвищувало культурний рівень населення, а з іншого, створило можливість для підготовки фахівців-викладачів з тих чи тих предметів художньо-естетичного циклу.

У 1908 році відкрилося музичне училище у м. Херсоні, яке закінчили багато виконавців та композиторів, наприклад, заслужений діяч мистецтв Азербайджану А. Малкян; вірменський композитор А. Спендіаров (В. Голота, 1990: 153).

На початку XX століття відбувалося становлення та поширення нового виду мистецтва – кінематографу. У цей період відкривається низка ілюзіонів (кінотеатрів) в Херсонській губернії. Наприклад, в м. Херсоні налічувалось – 3, в м. Єлисаветграді – 2 (В. Голота, 1990: 123).

Зважаючи на широкий попит на кінематограф серед населення, почала створювати фільми власна кіноіндустрія. Однак жорстка цензура обмежувала кількість картин з огляду на їх зміст. (В. Голота. 1990. 245: 187). Не дивлячись на це, нове кіномистецтво привертало значну увагу багатьох глядачів.

Як бачимо, художня самодіяльність учнівської молоді у другій половині XIX – на початку XX століття в закладах середньої освіти була невід'ємною складовою системи їх естетичного виховання.

Естетичне виховання продовжувалось і в позаурочний час або у виховному процесі в пансіонах. Проведення літературно-музичних вечорів, ранків, концертів, присвячених знаменним датам позначалось на естетичному розвитку молодого покоління. Залучення учнів до виконавчої діяльності у хорі, оркестрі та їхні сольні виступи сприяли мистецькій освіті, впливали на процес естетичного виховання як самих виконавців, так і глядачів.

У досліджуваній період набули розвитку позашкільні установи, діяльність яких спрямовувалась на розвиток культури. Основними предметами викладання в таких установах були музика, малювання, танці, театральні дійства. За спри-

яння провідної громадськості в містах Херсонської губернії у другій половині XIX – на початку XX століття відкриваються “Товариства витончених мистецтв” (А. Форостян, 2005: 33). При цих закладах відкривалися школи, що сприяли культурному розвитку населення.

Висновки. Отже, сформована в досліджуваний період система естетичного виховання передбачала певну організацію освітнього процесу:

– учень мав змогу безпосередньо спілкуватися з прекрасним;

– збагачувався новими естетичними враженнями і знаннями;

– виховувалась чутливість до прекрасного в житті, природі, мистецтві.

Реалізація цих завдань здійснювалася в процесі вивчення основ наук, у позакласній та позашкільній роботі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вопросы народного образования в Херсонском уездном земстве. *Юж.* 1875. С. 3–4.
2. Голота В. В. Культурна Херсонщина. Київ, 1990. 245 с.
3. Історія міст і сіл України. Херсонська область. Київ, 1972. 688 с.
4. Народное образование в Херсонской губернии. *Юж.* 1896. С. 5.
5. Народное образование в Херсонской губернии. *Юж.* 1897. С. 3.
6. Обзор Херсонской губернии. Херсон, 1892. 348 с.
7. Отчёты Херсонской мужской гимназии. Херсон, 1892. 28 с.
8. Форостян А.Ф. Естетичне виховання в приватних навчальних закладах Півдня України у II пол. XIX – на поч. XX ст. *Педагогічні науки*. Херсон, 2005. Вип. 38. С. 31–34.

REFERENCES

1. Voprosy narodnogo obrazovaniya v Khersonskom uyezdnom zemstve [Issues of public education in the Kherson district zemstvo.]. South, 1875, pp. 3–4 [in Ukrainian].
2. Holota V. V. Kulturna Khersonshchyna [Cultural Kherson region.]. Kiev, 1990, 245 p. [in Ukrainian].
3. Istoriiia mist i sil Ukrainy. Khersonska oblast. [History of cities and villages of Ukraine. The Kherson region.]. Kiev, 1972, 688 p. [in Ukrainian].
4. Narodnoe obrazovanie v Hersonskoj gubernii. [Public education in the Kherson guberniya.]. South, 1896, Nr 1, p. 5 [in Ukrainian].
5. Narodnoe obrazovanie v Hersonskoj gubernii. [Public education in the Kherson guberniya.]. South, 1897, Nr 16, p. 3 [in Ukrainian].
6. Obzor Hersonskoj gubernii. [Review of the Kherson guberniya.]. Kherson, 1892, 348 p. [in Ukrainian].
7. Otchyoty Hersonskoj muzhskoj gimnazii. [Reports of the Kherson men's gymnasium.]. Kherson, 1892, 28 p. [in Ukrainian].
8. Forostian A. F. Estetychne vykhovannia v pryvatnykh navchalnykh zakladakh Pivdnia Ukrainy u II pol. XIX – na poch, XX st [Aesthetic education in private educational institutions of the South of Ukraine in the II half. XIX – early XX century.]. Coll. scient. works.: Pedagogical sciences, Issue 38, Kherson: Ed. KSU, 2005, pp. 31–34 [in Ukrainian].